

KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ

**IV. ULUSLARARASI
ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU**

-HANEFÎLİK-MÂTURÎDÎLİK-

05-07MAYIS 2017

CİLT 2

Kastamonu Üniversitesi
IV. Uluslararası
Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu
-Hanefilik-Mâturîdîlik-

EDİTÖRLER

Yrd. Doç. Dr. Cengiz ÇUHADAR

Yrd. Doç. Dr. Mustafa AYKAÇ

Arş. Gör. Yusuf KOÇAK

(Kastamonu Üniversitesi, Türkiye)

ISBN: 978-605-4697-06-9 (Tk)

978-605-4697-08-3 (2.c)

Aralık 2017, Kastamonu

Baskı: Kastamonu Üniversitesi Matbaası

Eserde yayımlanan bildiri metinlerinde ileri sürülen görüşlerin
ilmî ve hukuki sorumluluğu bildiri sahiplerine aittir.
Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz. Her hakkı saklıdır.

MÂTURÎDÎ'NİN İSTİDLAL(ÇIKARIM)'E BAKIŞI

Mâtürîdî's View on Inference

Cengiz ÇUHADAR¹

Özet

Ehl-i sünnet kelâmının önemli mezhebinden biri olan Mâtürîdîliğin imamı büyük Türk âlimi Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed es-Semerkindî el-Mâtürîdî'dir. Mâtürîdî'nin Kitâbu't-Tevhîd adlı kitabı "kelamî" görüşleri açısından Mâtürîdî'nin en önemli eserlerinden biridir. Bu eser aynı zamanda Mâtürîdiyye akidesinin hem temel kaynağıdır.

Mâtürîdî de, insanı nesne ve olayların gerçekliklerinin bilinmesine götüren yollar idrak, haberler ve istidlalden ibarettir. İstidlal, verilen bir veya daha çok önermeden sonuç çıkarma fiili veya doğru olduğu doğrudan bilinmeyen bir önermenin, doğru kabul edilen başka önermelere dayanarak doğruluğunun ispat edilmesidir.

Mâtürîdî'ye göre akıl yürütme yoluyla bilgi edinmenin gerekliliği birkaç esasa dayanmaktadır. Bu esaslardan biri gerek duyu gerek haber yoluyla bilgi edinirken istidlale olan zaruri ihtiyaçtır.

Mâtürîdî'nin düşünceleri incelendiğinde akıl yürütme veya felsefi metodun gerekliliğinin olduğuna dikkat çektiği görülmektedir. Mâtürîdî, bilgi elde etme vasıtası olarak kabul ettiği duyu, haber ve istidlali bilgiyi kabul etmeyenleri özellikle agnostikler ve şüphecilerin adlarını zikrederek eleştirmektedir. Mâtürîdî'ye göre istidlale konu teşkil etmesi yasak olacak herhangi bir şey hakkında gerçekten istidlale konu olmasını yasaklayan ne bir haber ne de duyu ürünü bir bilgi mevcuttur.

Anahtar Kelimeler: Maturîdî, kelam, mantık, istidlal, tümdengelim, anoloji.

Abstract

The great Turkish scholar Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed es-Semerkindî el-Mâtürîdî is the Imam of Maturidite, being one of the significant sects of followers of sunnah kalam. Mâtürîdî's book named "Kitâbu't-Tevhîd" is one of the significant works of him in terms of his theological views. This work is also the fundamental source of Maturidite belief.

In Mâtürîdî, the ways bringing humans to the realities of objects and events are made up of cognition, news and inference. Inference is the act of inferring from one or more propositions or proving the accuracy of a proposition the accurateness of which is not directly known, by depending on other provisions that are accepted as being accurate.

According to Mâtürîdî, the necessity of acquisition of knowledge by reasoning depends on a few principals. One of the principals is the essential necessity of inference while getting information by either senses or news.

When the opinions of Mâtürîdî examined, it is observed that he draws attention to the necessity of reasoning or philosophical method. Mâtürîdî criticises those who do not acknowledge sense, news and deduction, which he accepts as means of getting information, by especially mentioning the names of agnostics and scepticals. According to Mâtürîdî, neither any news nor any sense products prohibiting to be subject of deduction exist about anything that is forbidden to be subject to inference.

In this paper, firstly information about inference will be given and then Maturidi's means of getting information and the deduction perception, which he accepts as one of these ways, will be tried to be explained.

Key Words: Maturidi, Islamic teology, logic, inference, deduction, syllogism.

¹ Yrd. Doç. Dr., Kastamonu Ün. İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Mâtürîdî'nin Hayatı ve Yetiştığı Dönemin Özellikleri

Ehl-i sünnet kelâmının önemli mezhebinden biri olan Mâtürîdîliğin imamı büyük Türk âlimi Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed es-Semerkindî el-Mâtürîdî'dir. Mâtürîdî, Abbasi Devletinin doğu bölgesinde² Semerkand'da doğmuş (tahmini h 238/ 852) ve büyümüş, İslam ilimlerini ve aklî ilimleri orada tahsil etmiş, Hanefîliğin Horasan ve Mâverâünnehir bölgesindeki önemli âlimlerinden ders almıştır. Kur'an ve Sünnet ışığında bölgede bulunan İslam içi ve dışı pek çok fikirle mücadele etmiş, aynı zamanda ribatlarda düşman gözetleyip cihatlara katılan imam Mâtürîdî, 333/944 yılında Semerkand'da vefat etmiştir.³

Müslüman bir ilim adamı olan Mâtürîdî, müfessir ve mütekellim olup, açıklama ve yorumlarıyla Ehl-i Sünnet akidesinin çerçevesinin belirlenmesine ve istikrarına önemli katkılarda bulunmuştur. Mâtürîdî, her şeyden önce söz konusu akideyi Şia, Mutezile, Bâtınlık gibi akımlara karşı başarıyla müdafaa etme noktasında temayüz etmiş bir şahsiyet olarak kendi döneminin insanıdır. Bunun anlamı, onun ilim adamlığını, İslam anlayışını, tefsire, fıkha ve kelama dair "Tevilât" adını verdiği yorumlarını belirleyen durumların doğrudan onun dünyası ile ilgili olup o dönemin mevcut şartlarında teşekkül ettiği. Mâtürîdî'yi anlamak için söz konusu ortam ve şartların doğru değerlendirilmesi, günümüzle geçmiş arasındaki mesafenin farkında olunması gerekir.⁴

O dönemde Mâtürîdî'nin yetiştiği şehre de hakim olan Samaniler 261(875) yılında bağımsız bir devlet haline gelmiş 389 (999) yılında Sebük Tegin Hanedanı ve Karahanlılar tarafından ortadan kaldırılmıştır. Samaniler döneminde fikri ilmi ve edebi çalışmaların önünde geniş ufuklar açılmış ve bu alanlarda yarış başlamıştı. Devlet ileri gelenleri İslami ilimler, Arap dili ve edebiyatının gelişmesi için her türlü kolaylığı göstermekteydiler. Samaniler tefsir, fıkıh, hadis, kelam, felsefe, tasavvuf, dil, edebiyat, tıp ve kimya, astronomi gibi tabiat bilimleri alanında uzman alimlerin yetişmesine zemin hazırlamışlardır. O dönemde yetişen seçkin alimler, akıl kıyafetine bürünüp yayılma istidadı gösteren birçok heterodoks telakkinin etkisini zayıflatma konusunda önemli hizmetler yapmışlardır. Bunun yanında sözü edilen alimler Mu'tezile mezhebinin dolaşım alanını daraltmış ve bölge Müslümanlarının Ehl-i Sünnet mezhebine sarılmalarında büyük rol oynamışlardır. Onların bu gayretleri sayesinde Ebu Hanife'ye ait itikadî ve fıkhi mezhepler bu topraklarda üstünlük sağlamıştır.⁵ Ayrıca Mâtürîdî'nin yetiştiği çevre siyasi-idari açıdan huzur ve sükûn içinde olmakla birlikte çeşitli düşüncelerin, bid'at içerikli görüşlerin, farklı din ve mezheplere bağlı kimselerin de bolca olduğu bir yerdi.⁶

Mâtürîdî'nin düşüncesinin nasıl oluştuğunu anlamak için yetişme dönemleriyle ilgili araştırmalara bakıldığında gerek biyografi gerekse tarih kitaplarında doküman bulmanın mümkün olmadığı, bu çalışmalarda sadece değişik vesilelerle verilen bilgilerin bir araya getirildiğinde bazı ipuçları ve bilgi kıvrımlarına rastlanabildiği ifade edilmektedir.⁷

Ulaşılabilen kaynaklar incelendiğinde Mâtürîdî'nin döneminin ve ülkesinin alimlerinden ders aldığı konusunda ve bu alimlerin İmam Ebu Hanife'ye kadar ulaşan bir zincir oluşturdukları belirtmektedir. Mâtürîdî'nin bilinebilen hocaları Ebu Nasr Ahmed b. Abbas b. Hüseyin el İyâzî, Ebu Bekr Ahmed b. İshak b. Salih el Cüzcânî, Nusayr b. Yahya el-Belhî ve Kadilkudat Muhammed b. Mukâtil er-Razî'dir.⁸

² Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, Kitâbü't -Tevhîd, Terc. Prof. Dr. Bekir Topaloğlu, İSAM Yay., 7. Baskı, İstanbul, 2015, s.20.

³ Nuri TUĞLU, "Mâtürîdîliğin Hadis Anlayışı", Milet Ve Nihal İnanç, Kültür Ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi, Cilt 7, Sayı 2, Mayıs – Ağustos 2010, s.95.

⁴ Talip ÖZDEŞ, "Mâtürîdî İslam'ın Seküler Yorumuna Temel Oluşturabilir mi?", Milet ve Nihal İnanç, Kültür Ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi, Cilt 7, Sayı 2, Mayıs – Ağustos 2010, s.33-34.

⁵ Mâtürîdî, .a.g.e., s.21-22.

⁶ A.g.e., s.22.

⁷ A.g.e., s.23.

⁸ A.g.e., s.23.

Mâtürîdî'nin yetiştirdiği âlimlerin ise Ebü'l Kasım İshak b. Muhammed b. İsmail el-Hakîm es-Semerkindî (ö. 340/951), Ali b. Said er-Rüstüfî (ö.345/956), İbrahim el-Buharî es-Semerkindî (ö.373/984) Abdülkerim b. Musa el-Pezdevî (ö.390/1000)⁹ olduğu görülmektedir. Sonuç olarak çalışmalarına bakıldığında Mâtürîdî'nin “hem akli hem de nakli ilimleri derinlemesine tahsil etmiş; onların temel ilke ve inceliklerine vakıf olduktan sonra fıkıh, tefsir ve kelim alanlarında önde gelen bir alim olduğu ve imam mevkiine yükseldiği”¹⁰ kabul edilmektedir.

Kitâbu't-Tevhîd

Mâtürîdî'nin Kitâbu't-Tevhîd adlı kitabı kelimî görüşleri açısından Mâtürîdî'nin en önemli eserlerinden biri olmasının yanında Matüridiyye akidesinin hem temel kaynağı hem de Mu'tezile başta olmak üzere çeşitli İslâmî fırkalar, bazı dinler, inançlar ve felsefî görüşler açısından en eski kaynaklardan biridir.¹¹ Bekir Topaloğlu, bu kitabın tek yazma nüshasının İngiltere'deki Cambridge Üniversitesi Kütüphanesinde bulunduğunu söylemektedir.¹²

İslam ve Türk düşüncesi açısından çok önemli olan bu kitap ne yazık ki “uzun yıllar neşir edilmemiş olması büyük bir kayıp olmuştur. Bu kaybın farkına varan Fethullah Huleyf eserin ilk neşir denemesini 1970 yılında yapmıştır. Ancak bu çalışma çok başarılı görülmemiştir.¹³ Kitâbu't-Tevhîd'in 1981 yılında İstanbul'da Hüseyin Sudi Erdoğan tarafından başarısız bir tercümesi daha yapılmıştır. Son olarak Bekir Topaloğlu ve Dr. Muhammed Aruçi'nin neşre hazırladığı eser Bekir Topaloğlu tarafından (2003 Ankara) Türkçeye çevrilmiştir.¹⁴

Kitâbu't- Tevhid'in çevirisini yapan Bekir Topaloğlu kitabın önsözünde gerek tercüme gerekse farklı çalışmaların az yapılmasına şöyle bir eleştiri yapmaktadır: “Kitabın nakli esas almakla birlikte akla fazla yer verip onu yüceltmesi ve eserin yer yer bir felsefe, bir dinler tarihi kitabı, özellikle düalist inançlara yönelik olmak üzere bir reddiye niteliğine bürünmesi de ihmal edilmesinin sebepleri arasında yer alabilir.”¹⁵

BİLGİ VE BİLGİ EDİNME YOLLARI

Mâtürîdî'ye göre dinin öğrenilmesinde başvurulacak vasıtalar nakil ve akıl olmak üzere iki türdür. Ona göre **nakil ve haber**, her topluluğun güvenle uygulayacağı ve başkalarına da tavsiye edeceği yöntemlerdendir. Hatta nesnelere varlığını ve gerçekliğini benimseyenlerin yanısıra bunu şüpheli hale getiren **sofistler** bile bunu kabul etmektedir.¹⁶

Mâtürîdî, nakil bilgisinin gerekliliğiyle ilgili olarak ‘insanların mezheplere ve dinlere bağlanma hususunda farklı tutumlar sergilediklerini, din benimsemekte ayrılığa düştükleri halde herkesin kendisinin tuttuğu yolun hak, diğerinin ise batıl olduğu noktasında ittifak ettiğini’¹⁷ söylemektedir.

Âlimimize göre bu insanların hepsinin, takip edilmesi gereken büyüklerinin olması düşüncesine sahip bulunmalarının, körü körüne başkasına uymanın(taklit) insanlar için mazur görülemeyecek hareketlerden biri olduğunun delili sayıldığını söylemektedir. “Çünkü bir insanın kendisi gibi bir diğeri de tam aksi bir kanaati benimseyebilir. İnanç ve telakkinin kaynağını oluşturan kişi, iddiasının doğruluğunu kanıtlayan ve akla hitap eden karşı durulmaz bir delile sahip bulunuyor, inatçı olamayanları haklılığını kabule mecbur eden bir burhan

⁹ A.g.e., s.24.

¹⁰ Mâtürîdî, a.g.e., s.23.

¹¹ A.g.e., s.26.

¹² Bekir Topaloğlu, “Kitâbu't –Tevhîd Maddesi”, D. İslam Ansiklopedisi, , Cilt. 26, İstanbul, 2002, s.118.

¹³ Emine Yarımbaş, “Ebu Mansûr el –Mâtürîdî'nin Kitâbu't-Tevhîd'i ve Türkçe Tercümesi Üzerine Bir Değerlendirme”, Kelam Araştırmaları Dergisi, Cilt1, Sayı 2, Tokat, 2003, s.175.

¹⁴ Topaloğlu, “Kitâbu't –Tevhîd” Maddesi, a.g.e., s.119.

¹⁵ Mâtürîdî, a.g.e., s.12.

¹⁶ A.g.e., s.40.

¹⁷ A.g.e., s.39.

sunuyorsa durum değişir. Bu sebeple dinin irdelenmesi gerekli hususlarda kimin mercii bu zat(Peygamber) ise o hak yoldadır. Aslında herkes bu zatın benimsediği din çerçevesinde hakkı arayıp tanımak mecburiyetindedir.”¹⁸

Mâtürîdî dinin öğrenilmesinde başvurulacak akıl vasıtasının izahını ise şu şekilde yapmaktadır: “Evrenin sadece fenâ bulmak için vücut bulmuş olması hikmete uygun değildir; akli yerinde olan herkesin, davranışlarıyla hikmet yolundan ayrılması da ona yakıştırılmayacak bir husustur. Şu halde aklında bir parçasını oluşturduğu evrenin hikmet dışı bir temel üzerine kurulmuş veya isabetsiz ve yararsız yaratılmış olma ihtimali söz konusu olamaz. Kanıtlanan bu gerçek, evrenin, fenâyâ maruz kalmak için değil süreklilik arz etmek için yaratıldığını gösterir.”¹⁹

Mâtürîdî’ye göre “evrenin asıl yapısı birbirinden farklı tabiatlar ve zıt konumlar üzerine kurulmuştur; özellikle bileşebilenleri bir araya getiren ve ayrılması gerekenleri de ayırabilen aklın amaçlayıp yöneldiği varlık. Bu da hikmet ehlinin “küçük alem” diye isimlendirdiği insandır”.²⁰

Aklı kullanmanın gerekliliği ve bunun bilgi kaynağı olarak kabul edilmesini savunan Mâtürîdî, evreninin var oluş amacının sadece fenâ bulmaya bağlı kılınamayacağını bu şekilde kabul edilirse onun mevcudiyetinin hikmetinin boşa gideceğini, var edilişinin abes olacağını ifade etmektedir. Ona göre gerek insan türüne gerek diğer bütün canlılara, belirlenen sürelerle kadar varlıklarını devam ettirebilmeleri için gıdalar ve bedenlerini ayakta tutacak gerekler dışında bir seçenek verilmemiştir. Eğer onların yaratılmasıyla sadece fenâ bulmaları murad edilseydi mevcudiyetlerini sürdürmeye yarayan nesnelere meydana getirilmesine ihtimal kalmazdı.”²¹

Mâtürîdî, yararlı olan şeylerin, ayrıca hakkın ve güzelliklerin zıtlarından ayrılarak bilinmesini sağlayan vasıtalar hakkında farklı görüşler ileri sürenlerin olduğuna değinmektedir. **Bazılarının** meşruiyeti zihninde sübut bulan şeyle kişinin amel etmesi gerekir derken **bazılarının da** insanın **bilginin** kaynağını kavramaktan aciz olduğunu, onun sadece kendisine ilham olunan şeyle amel etmesi gerektiğini, çünkü bunun, evrenin yönetimine sahip bulunan Allah’tan geldiğini söylediğini belirtmektedir.²²

Ancak Mâtürîdî’ye göre bu iki husus bilgi vasıtası olmaktan uzaktır. Ona göre “çünkü dinler arasında tezat ve tenakuz noktalarının mevcudiyeti açıktır; hem de her din salikinin kanaatine göre kendisi haklıdır. Doğru bilgi vasıtası olan bir şeyin bu fonksiyonu işlemesi imkânsızdır, çünkü bu durumda (kişi zihninde) yanlışa bizzat doğru şeklini giydirmektedir. Yine kanaatleri realiteye bu kadar aykırı olan birine güvenmek de muhaldir, zira o, kendi ilhamına göre yanlış yolda bulunan muhalifinin nezdinde makbul sayılan bir telakkiyi doğru olarak kabul etmiştir. Burada birbirine karşı iki ayrı gruptan her birinin, görüşünü ortaya koyarken, öbüründen farklı bir delili yoktur. Bu husus (daha önce belirtildiği gibi) toplumları yok oluşa sürükleyen ayrılık ve zıtlaşmayı bertaraf edemeyen bir kargaşa türüdür.”²³

Mâtürîdî ilginç bir yaklaşımda bulunarak “akıl sahibinin aciz kaldığı hususlarda gerçeğin kura ile belirlenmesi yönteminin” tutarsız olduğunu söylemektedir. Çünkü ona göre “tesadüfe bağlı olarak çıkabilecek kuraya rıza gösterilmesi için zor kullanmak kabul edilebilecek bir şey değildir. İz süren ve tahminlere dayanarak tespit eden (kahin türünden) kimsenin durumu da bundan farklı sayılmaz.”²⁴ Sonuç olarak baktığımızda Mâtürîdî kura ve kehanet gibi yöntemlerin doğruyu bulma vasıtası olarak kabul edilmesini mümkün görmemektedir.

¹⁸ Mâtürîdî, a.g.e., s.39-40.

¹⁹ A.g.e., s.40-41.

²⁰ A.g.e., s.41.

²¹ A.g.e., s.41.

²² A.g.e., s.45.

²³ A.g.e., s.45.

²⁴ Mâtürîdî, a.g.e., s.45-46

Mâtûrîdî, insanı “nesne ve olayların gerçekliklerinin (hakikatül eşya) bilinmesine götüren yolların **idrak, haberler ve istidlalden** ibarettir” olduğunu ifade etmektedir. Ona göre **idrak duyular yoluyla** oluşmaktadır²⁵ ve bunu inkar etmek hayvandan daha aşağı bir durumu ortaya çıkarmaktadır. Böyle bir iddiaya sahip bulunan kimse ile fikri tartışmada bulunmamanın gereği hakkında ittifak edilmiştir. Zira öylesi (manevi bir olgu niteliği taşıyan) inkar edişini de, (maddi bir husus olan) bizzat kendisinin mevcudiyetini de kabul etmemektedir. Fikri tartışma (münazara) aslında bir şeyin ya zihni veya harici varlığı üzerinde yürütülür, bu kişi ise bunların hiçbirini kabul etmediği gibi yokluklarını da kabul etmez. ... Böyle inatçı birine yapılması gereken şey, anlamsız müşkülpesentliğini bırakması için organ kesme türünden şiddetli bir eyleme maruz bırakmaktır. Böyle muamele ile feryadü figan etsin maskesi düşsün.”²⁶

Mâtûrîdî'nin ikinci bilgi türü olarak kabul ettiği **Haberise** “iki nevidir. Bunların her ikisini de inkar eden önceki gruba katılmış olur. ... Onun bu davranışından kendi soyunun, adının, mahiyetini, ayrıca sahip olduğu insanîyet cevherine ve her şeye has isimlerin bilinmeyişi ve reddedilişi sonucunda çıkar. Bu durumda duyularla algılanan şeyin bilgi sağlamayışi ve görüp haber vermek istediği bir şey hakkında bilgi vermemesi söz konusudur. Peki böylesi duyuları dışında kalan hususlarla ilgili olarak kendisine ulaşacak haberlerin bilgisine nasıl sahip olacak, yahut yaşantısına ve gıdasına vesile olacak şeyleri nasıl öğrenecektir? Şüphe yok ki bunların hepsi kendisine haber yoluyla ulaşmaktadır.”²⁷

Mâtûrîdî, haberi kabul etmeyen insanlar için ise “konuşabilir olmak ve söyleneni anlamak gibi insanı temelden övülmeye değer kılan ve ona hayvanlardan üstün bir statü sağlayan Allah'ın büyük nimetine karşı nankörlük” yaptıklarını, ‘bunun ise kibir ve inadın nihai noktası’²⁸ olduğunu söylemektedir.

Mâtûrîdî, aklın tek başına kavrayamadığı konularda duyu ve haber yoluyla öğrenilmesi gerekliliğine dikkat çekmektedir. Ona göre “akılların tek başına kavrayamadığı iyiliklerle kötülüklerin duyu ve haber yoluyla öğrenilmesi, ancak algılayanların “konuşması” ve diğerinin de kulak verip “dinlemesi” ile mümkün olur. Bunları inkar eden biriyle fikir tartışmasına girmek her ne kadar abes ise de yapıldığı takdirde yakışık alan yine de mizah yönteminin kullanılmalıdır.”²⁹ Burada **Sokrates**'in kullandığı **ironi** yönteminden bahsetmesi hem felsefe bilgisine hem de gerektiğinde kullanılmasına güzel bir örnektir.

Mâtûrîdî'nin bilgi yollarından üçüncüsü ise istidlaldir. Bu bölümde bu konu üzerine onun düşüncelerine yer verilecektir.

İstidlal(Çıkarım)

Günümüz Türkçe'sinde çıkarım ile karşılanan istidlâlın Fransızca karşılığının “**raisonnement**” olduğunu söyleyen İsmail Fenni Ertuğrul, “**inférence**” teriminin daha genel bir anlama geldiğini ve istidlâl (raisonnement), istintâc (**dédution**), istikrâ (induction) yöntemlerinin üçünü de kapsadığını belirttikten sonra **istikrâ yoluyla olan istidlâl** “inférence” denmesinin daha uygun olacağını ve çoğunlukla bu mânada kullanıldığını söylemektedir.³⁰ Sözlüklerde “**yol gösterme, rehberlik etme**” anlamındaki **delâlet** kökünden türeyen ve “**birinin rehberliğini isteme, delil arama**” gibi mânalara gelen istidlâl kelimesi mantık terimi olarak “**bir iddiayı ispat etmek amacıyla delil ortaya koyma**” anlamında kullanılmaktadır.³¹

Felsefe sözlüklerinde istidlal “**verilen bir veya daha çok önermeden sonuç çıkarma fiili veya doğru olduğu doğrudan bilinmeyen bir önermenin, doğru kabul edilen başka**

²⁵ A.g.e., s.46.

²⁶ A.g.e., s.46.

²⁷ A.g.e., s.47.

²⁸ A.g.e., s.47.

²⁹ A.g.e., s.47.

³⁰ Abdülkuddüs Bingöl, “İstidlâl Maddesi”, D. İslam Ansiklopedisi, Cilt.23, 2001, s.323.

³¹ A.g.e., s.323.

önermelere dayanarak doğruluğunun ispat edilmesi³² şeklinde ifade edilmektedir. Başka bir tanımda ise Akarsu çıkarımı “**doğruluğu doğrudan doğruya bilinmeyen bir önermenin, doğru olarak kabul edilmiş olan başka önermelerle bağlantısına dayanarak doğruluğunu çıkarma işlemi**”³³ olarak tanımlamaktadır.

İstidlâl bir zihin amelîyesi olduğundan çeşitli istidlâl tiplerinin araştırılması psikoloji ve mantığın ortak alanıdır. Ancak mantık, hakikat olanı ortaya koymak için kendi geçerliliği açısından farklı istidlâl tiplerini inceler; değerlerine göre sıralama yapar; sonuç veren ve vermeyen istidlâl şekillerini birbirinden ayırır.³⁴ İstidlâlin **doğrudan çıkarım** ve **dolaylı çıkarım** olarak bilinen **iki çeşidi** vardır. **Doğrudan çıkarım**, “*tek bir önermeye dayanarak yapılan çıkarımdır*”. **Dolaylı çıkarım** da ise “*birden çok önerme söz konusudur*”. Dolaylı çıkarımda eğer iki önermeden bir sonuç elde edilmesi söz konusu ise bu çıkarım “**kıyas**” (Sillojizm) adını alır. Eğer ikiden çok önerme söz konusuysa bu durumda bir **zincirleme çıkarımdan** söz etmek gerekir.³⁵

Başka bir tasnife göre ise istidlâl önce vasitasız ve vasıtalı olarak iki kısma ayrılır. İslâm mantıkçılarının “ahkâmü’l-kazâyâ” (önermeler arası ilişkiler), Batı mantıkçılarının genellikle “**istidlâl**” (akıl yürütme raisonnement) bölümü içinde inceledikleri vasitasız istidlâller bir **öncüllüdür**. Vasıtalı istidlâle (dolaylı akıl yürütme-inférence médiata) gelince bunda sonuç önermesine ulaşabilmek için aralarında ortak bir terimin bulunduğu birden çok önermeye ihtiyaç vardır. Klasik mantıkçılar bu anlamda **istidlâlî**, **kıyas** (tasım-syllogisme), **istikrâ** (tümevarım-induction) ve **temsîl** (benzeşim-analogie) şeklinde üç kısma ayırırlar. Bazı mantıkçılara göre ise **vasıtalı istidlâlî** istintac (déduction), istikrâ ve temsîl kısımlarına ayırmak daha doğru olur. Çünkü istintac kıyastan daha geneldir. Her kıyas istintacdır, fakat her istintac kıyas değildir.³⁶

Çoğunlukla **istidlâl ile hüccet** eş anlamlı terimler gibi kullanılmakla birlikte bu ikisi tamamıyla aynı şey değildir. Zira mastar kalıbında türetilmiş bir kelime olan istidlâl bir dizi zihnî faaliyeti ifade eder; o da bilinmeyen bir hükmü (önerme) ortaya çıkarmak amacıyla bilinen hükümlerin düzenlenmesi ve birbirine bağlanmasıdır. Bu sebeple mantıkçılar **istidlâlî** “**maksadı ispat etmek için delil ortaya koyma**” olarak tanımlamışlardır. Bu tanım, istidlâlin zihne ait bir dizi işlem (faaliyet) olduğu anlamını teyit eder. **Hüccet** ise mastar değil isim olup kelime kalıbına **girmiş tam, apaçık bir hükmüdür**. İstidlâl zihnî bir faaliyet dizisini izlemesinden dolayı olgunlaşır, açıklık kazanır ve dille ifade edilir. İstidlâlin aldığı bu son şekil üzerine de hüccet ortaya çıkar. Psikoloji alanı ise istidlâlî verdiği bilginin geçerliliği veya geçersizliği yönünden araştırmayıp istidlâl yaparken zihnin nasıl bir ameliye yürüttüğünü anlamaya çalışır.³⁷

Mâtürîdî’ye göre akıl yürütme yoluyla bilgi edinmenin gerekliliği birkaç esasa dayanmaktadır. Bu **esaslardan biri** gerek duyu gerek haber yoluyla bilgi edinirken istidlale olan zaruri ihtiyaçtır. Bu da duyulardan uzak bulunan veya çok küçük hacimli olan nesnelere söz konusudur. Ayrıca gelen haberin yanılmaya ihtimali bulunan veya bulunmayan türüne dahil olduğunun belirlenmesi, **bundan başka peygamberlerin mucizeleriyle**, sihirbaz ve diğerlerinin göz bağıcılığının ayırt edilmesi ve mucizelerin tam anlamıyla tanınması, yani gösterilen fevkaladeliklerde düşünülebilecek beşeri yeteneklerin hesaba katılması ve onları gösterenlerin genel davranışlarının göz önünde bulundurulması gibi hususlarda akıl yürütmeye ihtiyaç vardır; ta ki gerçek bütünlüğüyle, batıl da zulmetiyle ortaya çıksın.³⁸

Mâtürîdî’nindüşünceleri incelendiğinde akıl yürütme veya felsefi metodun gerekliliğinin olduğuna dikkat çektiği görülmektedir. Ona göre “Allah, kendi katından olduğu

³² S. Hayri Bolay, Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü, 6. Baskı, Akçağ Yay., Ankara, 1996, s.70.

³³ Bedia Akarsu, Felsefe Terimleri Sözlüğü, Savaş Yay., 3. Baskı, Ankara, 1984, s. 31.

³⁴ Bingöl, a.g.e., s.323.

³⁵ Şafak Ural, Temel Mantık, 2. Baskı, Çantay Kitapevi, İstanbul, 1995, s.73.

³⁶ Bingöl, a.g.e., s.323.

³⁷ Bingöl, a.g.e., s.323.

³⁸ Mâtürîdî, a.g.e., s.49-50.

harikulade delillerle sabit olmuş şeyleri bu akıl yürütme yöntemine bağlı olarak delillendirmiştir.”³⁹ Bu düşüncesini de bazı deliller göstererek açıklamaktadır. Bunlardan birincisi “insanların ve cinlerin benzerini meydana getirmekten aciz kaldığı Kur’an’dır.”⁴⁰ Bununla birlikte Kur’an-ı Kerim’de geçen bazı ayetlerden örnekler vererek Allah’ın çeşitli ayetleriyle istidlali emrettiğine dikkat çekmektedir.

1. “Varlığımızın delillerini, (kâinattaki uçsuz bucaksız) ufuklarda ve kendi nefislerinde onlara göstereceğiz ki, o Kur’an’ın gerçek olduğu onlara iyice belli olsun. Rabbinin, her şeye şahit olması yetmez mi? İyi bilin ki, onlar Rablerine kavuşma konusunda şüphe içindedirler. İyi bilin ki, O, her şeyi kuşatandır.”⁴¹

2. “Deveye bakmıyorlar mı, nasıl yaratılmıştır! Göğe bakmıyorlar mı, nasıl yükseltilmiştir! Dağlara bakmıyorlar mı, nasıl dikilmişlerdir! Yeryüzüne bakmıyorlar mı, nasıl yayılmıştır!”⁴²,

3. “Şüphesiz, göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde, insanlara yarar sağlayacak şeylerle denizde seyreden gemilerde, Allah’ın gökyüzünden indirip kendisiyle ölmüş toprağı dirilttiği yağmurda, yeryüzünde her çeşit canlıyı yaymasında, rüzgârları ve gökle yer arasındaki emre amade bulutları evirip çevirmesinde elbette düşünen bir topluluk için deliller vardır.”⁴³

4. “Kesin olarak inananlar için yeryüzünde ve kendi nefislerinizde birçok alametler vardır. Hâlâ görmüyor musunuz?”⁴⁴

Mâtürîdî, Kur’an-ı Kerim’de daha başka ayetlerin de olduğunu ve bunların istidlale teşvik ettiğini, duyulur alem aracılığı ile duyulmayı anlamayı gerekli kıldığını, düşünmeyi ve akıl yürütmeyi emrettiğini ve bu yöntemin kişileri gerçeğe vakıf kıldığını, onlara isabetli yolu gösterdiğini haber verdiğini⁴⁵ söyleyerek bizzat ayetlerin insanı düşünmeye teşvik ettiğine dikkat çekmektedir.

Mâtürîdî’ye göre “akıl yürütmeyi inkar eden kimsenin elinde onu reddetmek için akıl yürütmekten başka bir kanıt yoktur. Bu da istidlalin gerekliliğinin bir delili olmuştur, demek ki kendisini bertaraf etmenin yolu yine kendisidir.”⁴⁶ Bu açıklamalar göstermektedir ki Mâtürîdî felsefi metodu, akıl yürütmeyi inkar etmek ancak yine akıl kullanılarak yapılabilir. Bu açıklama bu gün bizim de kullandığımız felsefeyi eleştirmek de felsefe yapmaktır sözüne benzemektedir.

İmam Mâtürîdî akıl yürütmenin önemini anlatmak için başka bir örnek daha vermektedir. Ona göre “kainatta mevcut hikmetlerin bilinmesi gerekmektedir, çünkü böylesinin hikmetten uzak olarak meydana getirilmiş olması söz konusu değildir. Ayrıca evrende bulunup da yaratıcısını kanıtlayan yahut ta kendi kendine oluşumunu gösteren, yaratılmış mı, ezeli mi olduğunu belgeleyen hususların da bilinmesi zaruridir. Bütün bunlar istidlalden başka bir yöntemle bilinmesi mümkün olmayan şeylerdir.”⁴⁷

Akıl yürütmenin gerekliliğini açıklamak için bir başka hususta ise Mâtürîdî şöyle demektedir: “İnsan yaratılmışları yönetmek yeteneği ile sivrilmiş, bu uğurda güçlülere göğüs girmek, onlar için aklen elverişli bulunanı araştırmak, iyi güzel olanları tercih edip bunlara aykırı düşünenlerden sakınmakla mümtaz kılınmıştır. Bu hususları bilmenin yolu ise nesne ve olayları incelemek suretiyle akli kullanmaktan ibarettir, başka bir yöntem de mevcut değildir.”⁴⁸

³⁹ A.g.e., s.50.

⁴⁰ A.g.e., s.50.

⁴¹ Fussilet 41/53-54.

⁴² Gâşiyeye 88/17-20.

⁴³ Bakara 2/164.

⁴⁴ Zâriyat 51/20-21.

⁴⁵ Mâtürîdî, a.g.e., s.50.

⁴⁶ A.g.e., s.50.

⁴⁷ A.g.e., s.51.

⁴⁸ A.g.e., s.51.

Mâtürîdî insanların, fevkalade durumların ortaya çıkışı ve şüphelerin üşüşüp gelişi halinde herkesin sığınacağı şeyin tefekkür ve istidlalden ibaret olduğunu, bununda istidlalin gerçeklere kılavuzluk ettiğini ve onun sayesinde hakikatlere ulaşabildiğini gösterdiğini, benzer bir şekilde karışan her şeyin ayırt edilmesi algılanmasını sağlayan duyu ile mümkünlüğünü ve istidlalin de bunun gibi olduğunu söylemektedir. Bu düşüncelerini şu örneği vererek açıklamaktadır: Tıpkı renklerin karışması durumunda göze, seslerin karışması halinde kulağa başvurduğu gibi.⁴⁹

Mâtürîdî, insanın nesne ve olayları anlama, iyi ve kötü filleri ayırma ile bilgilerin doğruluğunu ancak akıl, tefekkür ve istidlalle mümkün olacağını ifade etmektedir. Ona göre “aslında nesne ve olayların meşru oluşu veya olmayışı, kötü fiillerle iyi fiiller, bütün bunlar hakkında duyuların algılayışı ve haberlerin gelişinden sonra bile –şayet algı ve haber her yönüyle irdelenecekse- elde edilebilecek nihai bilgi sadece akıl çerçevesindedir ve bir de sadece tefekkür ve istidlale ulaşabilecek hususların ortaya çıkarılmasıyla mümkündür. Zararlı ve yararlı olan insan emeği ürünü şeyler de aynı durumdadır.”⁵⁰

Mâtürîdî'nin düşüncesinde “insan fizyolojik bir yapıya ve bir akla sahip kılınarak yaratılmıştır. Aklın güzel bulduğu tabiatın istemediği, çirkin gördüğü de onun nefret etmediği bir şey olabilir ya da akıl ile tabiat arasında bir defasında uyumsuzluk, diğerinde ise uygunluk bulunabilir. Şu halde isabetli olanın, söz konusu ettiğimiz grup ve türlerden hangisinin statüsünde bulunduğu gerçeğinin açığa çıkarılabilmesi için her konuda akıl yürütmek ve tefekkür etmektir.”⁵¹

Mâtürîdî, bilgi elde etme vasıtası olarak kabul ettiği duyu, haber ve istidlali bilgiyi kabul etmeyenleri özellikle agnostikler ve şüphecilerin adlarını zikrederek eleştirmektedir. Ona göre “görme bozukluğu ile uyku halinde ve bir de cismin uzaklığı ve küçüklüğü durumunda nesnelere gerçekliklerine ulaşamaz, bunların kalkması halinde ise ulaşılır. Böyle farklılıklar doğuran realite idrakin gereği olup kişinin bunu inkar etmesi mümkün değildir.”⁵² Bu fikirlere mensup olanların söyledikleri konular Mâtürîdî'ye göre tamamen idrak ile ilgilidir. İddia edilen nedenler anlamayı etkileyebilir ancak bilgiyi değil.

Mâtürîdî, duyunun idrakini benimsediği halde yaygınlık kazandıktan sonra içine yalan karışabileceği endişesiyle haberi (bilgi vasıtası olarak) inkar edenlerin durumunu da bir öncekine benzer şekilde eleştirmektedir. Ona göre zevk veren nesnelere ve arzu edilen maddeler hakkında yararlanılması açısından haber verilmesi o türdendir ki, bunlarda bulunan lezzet ve yararlılık haber yoluyla bildirilmeseydi akıl sahibi hiçbir insan bizzat onu deneme tehlikesini üstlenemezdi. Nesnelere zararlarında sakınma durumu da aynıdır, öncekiler tarafından denenmeden gerçekleşemez; insanlar bütün bu sonuçlara ancak haber vasıtasıyla ulaşabilmişlerdir. Kazanç yolları, hayatın çeşitli problemlerinin çözümü, risklerden uzak kalma ve benzeri hususlarda –ki bunların yararları insanların dünyalarına ve bedenlerine raci olur- aynı temele dayanır; zara veren şeyler karşısındaki durum da aynı paraleldedir. Şu halde ortaya çıkmıştır ki haberi benimseyen kişiyi bu hareketine iten şey haber yoluyla kanıtlanan haramlar ve nefsi aşırı arzuların alıkoyma faktörüdür. Sonuç olarak duyu ve haber yöntemlerinden herhangi biri açıklayıcı bir delil olmadan öbürüne oranla tercihe şayan bir konumda bulunmamaktadır.⁵³

Mâtürîdî, duyu ve haberin vereceği bilgiyi kabul edip de istidlal yoluyla elde edilecek bilgiyi reddedenlerin durumunu da aynı doğrultuda değerlendirmektedir. Ona göre “böylesi dünya ile yararları, ayrıca istidlale bağlı olup duyu ve haber yoluyla hakkında herhangi bir bilgiye sahip olamadığı ilerde gerçekleşecek hususları pekala aklıyla kavrayabilmektedir ve

⁴⁹ A.g.e., s.51.

⁵⁰ Mâtürîdî, a.g.e., s.51.

⁵¹ A.g.e., s.51.

⁵² A.g.e., s.53.

⁵³ A.g.e., s.53.

bunda isabet ihtimali de mevcuttur. Haberin doğru veya yalan oluşu da akıl yoluyla tespit edilebilir.⁵⁴

İmam Mâtürîdî, istidlali kabul etmeyene, hakkında duyuşsal bilgi bulunmayan her bilinen şey için “bunu ne ile bildin?” diye sorulması gerektiğini söylemektedir. Ona göre “eğer “haberle” derse haberin realiteye uygun olup olmadığını nasıl bildiği sorulur. Bu soru çerçevesine arzu edilen ve sakınılan bütün yararlı ve zararlı şeyler dahildir. Şu da var ki kaçınılmaz bir zorunluluk kişinin gördüğü ve işittiği şeyler hakkında da düşünmeyi mecbur kılar, ta ki alemin menşesine, yaratılmış veya ezeli olduğuna vakıf olsun.”⁵⁵

Mâtürîdî’ye göre istidlale konu teşkil etmesi yasak olacak herhangi bir şey hakkında gerçekten istidlale konu olmasını yasaklayan ne bir haber ne de duyu ürünü bir bilgi mevcuttur. Buna göre istidlali reddeden kimse bu reddini yine istidlale dayanarak yapmaktadır.⁵⁶

Mâtürîdî’nin düşüncesinde “bir defa algılanmış bulunan mesela insan, ateş veya herhangi bir şeyin tanınması (tekrar algılanması) ancak daha önce tanınanla istidlal edilmesi yoluyla mümkün olur. Şayet insan nesnelere tanımak için önceki bilgi ve algılarıyla istidlalde bulunmayacak olsa (hiçbir şeyi tanımayacak ve) hiçbir kimse ile insani ilişkiler içinde bulunmayacaktı. Hem de böylesi bir kimsenin öğretip yol göstermesini de kabul edemez, çünkü yol gösterecek kişinin kim olduğunu bildirecek bir delile sahip değildir, ancak sözü edilen öğreticinin önce haber vermesi suretiyle delilin bulunması mümkündür (bu tür bir haber ise bilgi sunabilmek için istidlale ihtiyaç göstermektedir). Sabit olmuştur ki bütün bunlar birer istidlaldır ve istidlal gereklidir.”⁵⁷

Tefekkür yoluyla bilgi edinme hakkında savunma

Kitâbü’t –Tevhîd’i tercüme eden Bekir Topaloğlu daha sonraki bölümlerde geçen istidlal ile kısmın kitabın başındaki istidlal kısmından farklı olduğunu ifade etmektedir. İkinci kısımdaki istidlal ile bilgilerine Mâtürîdî bir grup şöyle demiştir diyerek başlamaktadır: Tefekkürü terk etmek daha salim bir yoldur, çünkü istidlalde bulunan kişi doğruya ulaşmaktan emin olamaz. Bir de tefekkür ve istidlal yönteminde, kişinin kesin delil ve nihai sonucu elde etme vecibesini kendine gerekli kıılma pozisyonu mevcuttur, hâlbuki kişi istidlale girişmeseydi böyle bir tehlikeye maruz kalmayacaktı. Şöyle ki istidlal olmasaydı murâd-ı ilahiyeye tam isabet adına etrafında dolaştığı zan veya batıl alanı önüne açılmayacaktı. Çünkü tefekkür ve araştırmada kendisinin ulaşacağı sonucun gerçek olduğunu belirlemeye mecbur eden bir irade vardır, bunun yanında üzerinde durulacak konuda bir taraftan rahmani bir ilhamın gelip gelmediğinin tereddüdü, diğer yönden de şeytani bir vesvesenin üşüşmesinden sakınma telaşı mevcuttur. Buna mukabil tefekkür ve araştırmanın terkedilmesi halinde bunlardan emin olunmaktadır, bu durumda kişi için alternatifleri birbirinden ayırt etmeye mecbur edecek fikri bir açılım söz konusu olmadığı gibi onu araştırmaya sevk edecek zihni bir hareket de mevcut değildir.”⁵⁸

Tefekkür ve istidlali gerekli gören grup ise şöyle demektedir: “Kişinin bunu terk etmesinde, şüphe yok ki kendi mahvoluşunun faktörü mevcuttur. Çünkü istidlalin gerekliliği önceki bir istidlalin özentisiyle değil, gerçekten düşünmeyi ve araştırmayı sağlayan akıl yeteneğinin tersiyle ortaya çıkmaktadır. İnsan akıl sayesinde güzellikleri ve çirkinlikleri tanımakta ve diğer canlılardan üstünlüğünü de onun sayesinde anlamaktadır. Yine yaratıkların yönetilmesindeki insiyatif ancak onunla sağlanabilmektedir. Bir de hayatın tadını alan, uzun süre yaşama arzusu ve gelebilecek ölüm tehlikelerinden büyük bir elem duyma hissine sahip kılınan insanın yok oluşu endişesine kapılması tabiidir. Bu sebeple o, kendisince uygun olan, en çok zevk verip arzu edilen şeyleri sağlayıp sürdüreceği niteliği taşıyan vasıtaları tespit

⁵⁴ A.g.e., s.54.

⁵⁵ Mâtürîdî, a.g.e., s.54.

⁵⁶ A.g.e., s.54.

⁵⁷ A.g.e., s.54.

⁵⁸ A.g.e., s.216.

etmenin yolunu mutlaka araştıracaktır. Bunun yanında nesne ve olayların zararlarını haber verip sakınmasının, yararlı olanlarını bildirip elde etmesini sağlayacak bir “belirleyici” tespit etmeden hayatı pahasına her şeyi denemeye kişinin akli müsaade etmez. Söz konusu belirleme işi, ya vereceği bilgilere güveneceği ve göstereceği hareket tarzında hainlik yapmasından emin olacağı bir kişiyi tespit etme yoluyla olur –ki bu durumda her konudaki davranış biçimi bu kişiden gelecek emirle belirlenir- yahut da insan kendi başına, sonucun zararlı mı yararlı mı olacağını gösterecek kadar az bir şeyi deneme gayretine girişir; burada denenecek şey az olacağından deneyeni ölüme götürmeyeceğinden emin olunabilir. Bu şıkların her ikisinde de istidlal ve araştırmanın gereği belirgindir.⁵⁹

Tefekkür ve istidlali gerekli gören grubun düşüncesine göre “aslında insan aşağı arzulara sahip kılındığı ve nefsi tarafından maddi zevklere itildiği için kendisine gelebilecek nahoş ve elem verici halleri bilmez; bu bilgisizlik onu ister istemez öz varlığının konumu hakkında düşünmeye sevk eder: bu konumu nasıl elde edebilmiş, o her zaman böyle miymiş yahut hangi faktörle bu duruma gelebilmiştir? İnsan, kendi varlığının hallerini araştırmayı ihmal etmesine müsaade etmeyecek bazı deruni faktörlerden (havâtır) uzak kalmaz; öyle ki bu araştırmasıyla o, mevcudiyetinin prensiplerine vakıf olsun ve bunun kendi kendine mi oluştuğunun veya bizzat yaratıp yönetme gücüne sahip bulunan bir varlık sayesinde mi meydana geldiğinin idrakine ulaşsın! Şunu da belirtmek gerekir ki insan dirlik ve düzenine vesile olanla bunları bozan şeyleri, ayrıca sahip bulunduğu maddi-manevi imkanlarıyla bunları koruma yöntemlerini bilmeye mecburdur. Bütün bunlarda düşünmeye ve kesin sonuçlara ulaşmaya mecburiyet derecesinde ihtiyaç bulunduğu ortadadır.⁶⁰

İnsan şunu da bilir ki kendisine düşünmemeyi telkin eden his şeytani vesveseden başka bir şey değildir; çünkü böyle bir davranış ancak şeytanın işi olabilir, amacı da kişiyi aklının ürününü toplamaktan alıkoymak, fırsatları değerlendirmesine ve arzusuna ulaşmasına vesile olan bu ilahi emaneti kullanmak konusunda onu korkutmaktır. Bu söylediklerimizin delili şudur: insanın, nesneneler (alem) hakkında fikir yürütmek suretiyle aklını kullanması, bu sayede onların başlangıç ve sonuçlarıyla ilgili olarak gizli kalan yönlerini ve ayrıca sonradan vücut bulup bir yaratıcının varlığına delil oluşturmalarını tespit edip öğrenmesi kendisini nefsanî arzulardan alıkoymaktır. Nasıl ki bedenî organlarından herhangi birini kendisine tevdi edilen yararlardan menetmek veya onu fonksiyonlarından uzaklaştırmak asla isabetli olmayıp, aksine organı zararlı pozisyonlardan korumak ve yararlı yollarda kullanmak yerine getirilmesi gereken bir ödevse, yararlar ile zararların belirlenmesine vasita olan akıl ve istidlalin de ihmal edilmemesi daha büyük bir önemle gereklidir.⁶¹

Mâtürîdî’ye göre düşünen bir insan aklına gelebilecek fikirler açısından üç alternatifi aşmaz: a- Onun düşüncesi ya kendini, yaratılmış olduğu ve iyi davranışına mükafat, kötü davranışına ise ceza ile karşılık veren bir yaratıcısının bulunduğu şuuru erdirecektir; bu sebeple kişi yaratıcısının gazabını celbeden şeylerden sakınır, O’nun rızasına götüren davranışlara yönelir ve böylelikle mutluluk bulup dünya ve ahiret şerefine nail olur. b- veya düşüncesi onu sözünü ettiğimiz hususları reddetmeye götürür ve bu durumda çeşitli dünya zevklerinden faydalanır; göreceği ceza ise onu ahirette bekleyedursun. c- yahut da kişinin istidlali onu, davet edildiği gerçeğin iç yüzünü anlama kapısının kapalı olduğu sonucuna götürür; bu durumda da gönlü huzura kavuşur ve zaman zaman zihnine gelebilecek fikirlerin doğuracağı korku ortadan kalkar. Hulasa istidlalden ayrılmayan bir insan düşünce eyleminde her açıdan karlı olduğunu anlamakta gecikmez.⁶²

Mâtürîdî, bu düşünceler karşısında öyle denilirse: Allah Teala’nın, kulun akli yeteneği açısından anlamayacağı şeyleri (iman etmesi için) emretmesi mümkün olduğuna göre,

⁵⁹ Mâtürîdî, a.g.e., s.217.

⁶⁰ A.g.e., s.217.

⁶¹ A.g.e., s.218.

⁶² Mâtürîdî, a.g.e., s.218.

anlayamayacağı şeylerle ona hitap etmesi (ve mükellef tutması) neden mümkün olmasın?⁶³ Ona şöyle cevap verilir: ilk bakışta aralarında fark yok gibidir, fakat senin dile getirdiğin şekilde mutlak bir hüküm vermek isabetli olmaz. Aklın uyarılıp harekete geçirilmesi veya nakli hitabın yönelmesi suretiyle Allah'ın emrettiği hiçbir şey yoktur ki anlaşılması için yine O'nun koyduğu bir yol bulunmasın! Anlama yeteneği bunu taşımayacak seviyede olan kişi ilahi emrin dışında kalır. Ne var ki bu konuların yöntemleri farklı olup her birinin hangi türden olabileceği yine tefekkür ve istidlalle bilinir.”⁶⁴

Mâtûrîdî, buna karşı eğer derse: Duyulur alemde kölenin efendisine şöyle demesinden daha makbul bir mazeret bulunamaz: “benim davranışımın seni öfkelenendirdiğini biliyordum ki terk etseydim, şayet bilseydim asla yapmazdım.” Peki bu durum neden ilahi hikmet çerçevesinde makbul sayılmamıştır?”⁶⁵

Mâtûrîdî, şöyle cevap verilir der: “Bu tür bir özür dilemenin biz insanlar arasında hoş karşılanmamasının sebebi efendinin verdiği emrin hikmetine kılavuzluk edecek bir şeyin bulunmayışıdır. Bütün yaratılmışlık özelliklerinden münezze bulunan Allah ise kuluna emrettiği her şey için kılavuz koymuş, zihnini düşünce ve ilhamlarla (havâtır) harekete geçirmiş ve yine kulunu çeşitli ibretler vasıtasıyla da uyarmıştır. Dolayısıyla kulun kusur işlemesi aklını kullanmasını terk etmesi sebebiyle vuku bulmuştur, bu ise onun bir fiilidir; kul özür beyan ederken kendini mahkum etmiş bir duruma düşmektedir, çünkü kendi (iradi) fiiliyle istidlalden vazgeçmiştir.”⁶⁶

Mâtûrîdî, açıklamalarına şöyle devam etmektedir: “Meselenin odak noktası şudur ki gerek Allah'ı gerek O'nun emrini bilmek ancak istidlalle idrak edilebilecek kesbî-iradi bir olgudur(araz). Allah kendi kulunun yapısına, akıl yürütmesi için esas alacağı ve aynı zamanda varlığının bel kemiğini oluşturan muhtelif fizyolojik ve psikolojik haller tevdi etmiştir. Bir de daha önce açıkladığımız üzere hayatın zaruretleri insanı istidlale yöneltip tefekküre sevkeder; mesela müşahede ettiği çeşitli halleri, kendi organları, yarar ve zararları gibi. Öyle ki bunları bilmemesi mahvolmasını, bilmesi de dirlik ve düzeni sonuçlandırır. Bunlar sayesinde dirlik ve düzen elde etmesiyle de şunu bilmiş olur ki hem kendini hem de mevcudiyetine sebep teşkil eden varlığı bilmesine onu mecbur eden söz konusu halleri bizzat kendisi yaratıp yönetmiş değildir.”⁶⁷

Mâtûrîdî, Muhammed b. Şebib'in cisimlerin yaratılmışlığı hakkında istidlalinden bahsettikten sonra cevap vermektedir: “Şebib cisimlerin sonradan yaratılmış olduğu konusunda şöyle bir istidlalde bulunmuştur:⁶⁸Mâtûrîdî'ye göre “başarı Allah'ın yardımıyla mümkündür- birden fazla tanrı telakkisinde tanrılardan her biri diğerini ortadan kaldırma gücüne ya sahiptir veya değildir, yahut da onlardan sadece biri bu gücü elinde bulundurmaktadır. Şayet birinci veya ikinci şık söz konusu ise tanrıların her ikisine de acz gelmiş olur; üstelik rakibini yok etme eylemi kuvvet kullanarak gerçekleşmediği takdir de bunu başka çarelerle yapmanın yollarını bilmeyişi gibi bir çıkmaz daha söz konusudur. Eğer tanrılardan sadece biri buna muktedir ise diğerinin tanrılığı düşer, çünkü güçlü tanrı diğerinin, hükümranlığına karşı çıkmasına ve rububiyetinde rekabet etmesine müsaade etmemekte ve hükümranlığı kendisine has kılma gücüne sahip bulunmaktadır. Aslında aciz ve cahil olan bir varlık rab ve görünen-görünmeyen alemlerin sahibi olmaya değil, emir ve kumanda altına alınan bir köle olmaya layıktır.” burada ortaya konan gerçekler zulmet ve nur inancını benimseyenin görüşünü çürütür. Çünkü nur geleceğini bilememiş ve diğerinin tuzağına düşmüştür, zulmet de nura kötülük yapma fonksiyonundan alıkonmuştur; üstelik nur ile zulmetin bütünlükleri bozulmuş, halleri dağınık bir pozisyon almıştır, öyle ki onlardan her biri

⁶³ A.g.e., s.218.

⁶⁴ A.g.e., s.219.

⁶⁵ A.g.e., s.219.

⁶⁶ A.g.e., s.219.

⁶⁷ A.g.e., s.219.

⁶⁸ A.g.e., s.220.

hükümranlığını izhar etmek ve kendisine ait olan alemleri tasarrufu altına almaktan da aciz kalmıştır. Rabbimiz böylesi bir sığata sahip olmaktan münezze ve beridir.⁶⁹

Mâtürîdî, düalistlerin benimsediği telakkiye “iki tanrıdan her birinin bir yönden sonlu diğeryönlerden ise bundan münezze olduklarını gerektirir. Eğer münezze oluş öncesizliğin göstergesi ise sınırlı oluş yönünde sonradanlık gerekli hale gelir, değilse bütününde sonradanlık hali gerçekleşir”⁷⁰ diyerek cevap vermektedir.

Sonuç

Mâtürîdî, dinin öğrenilmesinde başvurulacak vasıtaları nakil ve akıl olmak üzere iki çeşit olarak kabul etmektedir. Ona göre bu iki yol, her topluluğun güvenle uygulayacağı ve başkalarına da tavsiye edeceği yöntemlerdendir.

Mâtürîdî, dini bilginin üretilmesinde ve öğrenilmesinde aklın yanı sıra nakle de başvurulması gereken, birbiriyle çatışan değil uyum içerisinde çalışan iki ayrı kaynak olarak görür. Akıllı kullanmanın gerekliliği ve bunun bilgi kaynağı olarak kabul edilmesini savunan Mâtürîdî, evreninin var oluş amacının sadece fenâ bulmaya bağlı kılınamayacağını bu şekilde kabul edilirse onun mevcudiyetinin hikmetinin boşa gideceğini, var edilişinin abes olacağını ifade etmektedir.

Mâtürîdî, insanı nesne ve olayların gerçekliklerinin (hakikatül eşya) bilinmesine götüren yolların idrak, haberler ve istidlalden ibaret olduğunu ifade etmektedir. Ona göre idrak duyular yoluyla oluşmaktadır ve bunu inkar etmek hayvandan daha aşağı bir durumu ortaya çıkarmaktadır.

Mâtürîdî'nin ikinci bilgi türü olarak kabul ettiği Haber ise iki çeşittir ve bunların her ikisini de inkar eden önceki gruba katılmış olur. Mâtürîdî, aklın tek başına kavrayamadığı konularda duyu ve haber yoluyla öğrenilmesi gerekliliğine dikkat çekmektedir.

Mâtürîdî'nin bilgi yollarından üçüncüsü ise istidlaldir. İstidlal sözlüklerde “yol gösterme, rehberlik etme” anlamındaki delâlet kökünden türeyen ve “birinin rehberliğini isteme, delil arama” gibi mânalara gelen istidlâl kelimesi mantık terimi olarak “bir iddiayı ispat etmek amacıyla delil ortaya koyma” anlamında kullanılmaktadır.

Mâtürîdî'ye göre akıl yürütme yoluyla bilgi edinmenin gerekliliği birkaç esasa dayanmaktadır. Bu esaslardan biri gerek duyu gerek haber yoluyla bilgi edinirken istidlale olan zaruri ihtiyaçtır. Bu da duyulardan uzak bulunan veya çok küçük hacimli olan nesnelere söz konusudur. Ayrıca gelen haberin yanılmaya ihtimali bulunan veya bulunmayan türüne dahil olduğunun belirlenmesi, bundan başka peygamberlerin mucizeleriyle, sihirbaz ve diğerlerinin göz bağıcılığının ayırt edilmesi ve mucizelerin tam anlamıyla tanınması, yani gösterilen fevkaladeliklerde düşünüleebilecek beşeri yeteneklerin hesaba katılması ve onları gösterenlerin genel davranışlarının göz önünde bulundurulması gibi hususlarda her şeyin bütün yönleriyle açıklığa kavuşması için akıl yürütmeye ihtiyaç vardır.

Mâtürîdî, yaptığı açıklamalarla ve Kur'an-ı Kerim'deki ayetlerden verdiği örneklerle insanın istidlale teşvik edildiğini, duyulur alem aracılığı ile duyulmayan anlaşılabilirliğini, bu ayetlerin düşünmeyi ve akıl yürütmeyi emrettiğini ve bu yöntemin kişileri gerçeğe ulaştıracak yollardan biri olarak, onlara isabetli yolu göstereceğini söylemektedir.

Yukarıda yapılan açıklamalarda Mâtürîdî'nin felsefi metodu, akıl yürütmeyi inkar etmenin ancak yine akıl kullanılarak yapılabileceğini, insanın doğruyu bulmak için mutlaka aklını kullanması gerektiğine vurgu yaptığını görmekteyiz. Bu açıklama bu gün de kullanılan felsefeyi eleştirmek de felsefe yapmaktır sözüne benzemektedir. Sonuç olarak Mâtürîdî, bilgi elde etme vasıtası olarak kabul ettiği duyu, haber ve istidlali bilgiyi kabul etmeyenleri özellikle de agnostikler ve şüphecilerin adlarını da zikrederek eleştirmektedir.

⁶⁹ Mâtürîdî, a.g.e., s.223.

⁷⁰ A.g.e., s.224.

Kaynakça

- Ebû Mansûr el-Mâturîdî, Kitâbü't –Tevhîd, Terc. Prof. Dr. Bekir Topaloğlu, İSAM Yay., 7. Baskı, İstanbul, 2015.
- Nuri TUĞLU, “Mâturîdîliğin Hadis Anlayışı”, Milel Ve Nihal İnanç, Kültür Ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi, Cilt 7, Sayı 2, Mayıs – Ağustos 2010.
- Talip ÖZDEŞ, “Mâturîdî İslam’ın Seküler Yorumuna Temel Oluşturabilir mi?”, Milel ve Nihal İnanç, kültür Ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi, Cilt 7, Sayı 2, Mayıs – Ağustos 2010.
- Bekir Topaloğlu, “Kitâbü't –Tevhîd Maddesi”, D. İslam Ansiklopedisi, , Cilt. 26, İstanbul, 2002.
- Emine Yarımbaş, “Ebu Mansûr el –Mâturîdî’nin Kitâbu’t-Tevhîd’i ve Türkçe Tercümesi Üzerine Bir Değerlendirme”, Kelam Araştırmaları Dergisi, Cilt1, Sayı 2, Tokat, 2003.
- Abdülkuddüs Bingöl, “İstidlâl Maddesi”, D. İslam Ansiklopedisi, Cilt.23, 2001.
- S. Hayri Bolay, Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü, 6. Baskı, Akçağ Yay., Ankara, 1996.
- Bedia Akarsu, Felsefe Terimleri Sözlüğü, Savaş Yay., 3. Baskı, Ankara, 1984.
- Şafak Ural, Temel Mantık, 2. Baskı, Çantay Kitapevi, İstanbul, 1995.